

Urteren azentuaz

TXOMIN SAGARZAZU

Abstract

In this paper I analyze Pierre d'Urte's accentuation patterns. On that purpose, all the accented words (round 7.000) of his Grammar (1712), Dictionary (1715), and his translation of a fragment of the Bible (1715) have been analyzed and compared to the three major accentuation rules used in Hondarribia in the present. We also consider work by Mitxelena and Hualde, who have explained the relationship between these two accentuation systems, and conclude that the accentuation rules used in Hondarribia can explain Urte's accentuation patterns.

0. Sarrera

Lan honetan¹ Urte donibandarraren lekukotasun ugaria aztertuko da azentu grafikoaren erabilerari dagokionez. Horretarako, Gramatikako hiztegia (1712), Hiztegia (1715) eta Bibliaren *Ethórquia* eta *Ilkbitzearen* zati baten itzulpena (1715) —G, H eta B, hurrenez hurren, hemendik aurrera— aztertu ondoren, hitz azentudunen bilduma egin eta hitz solteen azentumoldearen arau nagusiak zehazten saiatu naiz.

Urteren hiru lanek ez dute gai bera eskaintzen azentuari buruzko argibideak jasotzeko: lehenbiziko bi lanak hiztegiak direnez, hitz solteak dira aztergai, batez ere, nahiz eta Hiztegian esapide franko ere baden. Bibliaren itzulpenean, berriz, Urteren beraren hizkuntz erabilera hurbilxeagotik arakatzeko modua izango bide da.² Kopuruaz denaz bezainbatean, Hiztegiaren eta Bibliaren itzulpenaren aberastasun nabaria dela eta, Gramatikako hiztegia bien osagarritzat jo liteke.

Urteren azentumoldearen axolaz ohartzeko gogoan hartu behar dira funtsezko zenbait lan: Mitxelenak (1958: 226) aipatua zuen ikerlanari Lafittek (1967) ekin eta *Ethórquia* aztertu zuen. Mitxelenak berak (1972: 241 hh eta 1977: 571 hh) bertan oinarrituta Urteren ereduaren ezaugarri nagusiak emateaz gainera, euskal azentuaren sailkapeneko bosgarren motatzat jo eta Bidasoaldeko azentu-eredutik abiatuta azal litekeela erakutsi zuen, bestalde.

(1) Eskerrak eman nahi dizkiet Koldo Zuazo eta Jose Ignacio Hualderi.

(2) Urteren hizkeraren ereduaz eta hiztegitintzaz gertatzen ari den ikuspegi aldaketarako ikus Lakarra 1994a.

Harrezkeroztik, Urkizuk (1989-I: 98 hh) Hiztegiko azentuaren arauak finkatu zituen. Hualdek (1994: 193 eta batez ere 1997: 125), berriz, lapurtera zaharraren azentuak Hondarribiko ereduarekin duen lotura estua nabarmentzeaz gain, batera kokatu zituen zortzi ereduko sailkapenean. Era berean, beste ereduekiko loturak zehaztu eta hitzak bereizi zituen silaba kopuruen araberrako joerak erabiliz.

Hori aintzat hartuta, lanaren asmoa Hondarribiko ereduak (Hualde & Sagarzazu 1991) Urteren azentubidea azaltzeko balio ote duen frogatzea da. Abiaturtzat hiru hipotesi adierazi dira:

1. Hitzoia da azentuaren kokagunea.
2. Bisilabadunen sail nagusiak bigarren silaban du azentua, salbuespen mordoxka ere izanagatik.
3. Hirusilabadun eta luzeagoetan, berriz, eskuinetik hasita kontatu behar da: hitzoinaren azken silaba bokalez bukatua bada, azentua aurreko silabak darama; kontsonantez bukatua bada, azken silabak. Bi sail hauetan ere bada salbuespenik, batez ere azentua eskuinetik kontatuta hirugarren silaban dutenak.

0.1. Lekukotasunei buruzko oharra eta zenbait muga

Gramatikako hiztegia Lakarraren bihurketatik bildu, eta barneko indizeko ale batzuk ere erantsi zaizkio (Lakarra 1994b). Abiaturua tilet bakarra duten ia sei ehun hitz azentudunak dira. Ez dira zerrendan sartu bi azentu dituztenak: *baçhanabártarra*, *béguicóá*, *condéá*, *sagáron dóá*, *sobrétatéá*.

Gramatikaren eskuizkribuaren eta Websterrek argitaratutakoaren artean dagoen aldea azpimarratzekoa da bilduma aurkezterakoan, azentuari dagokionez, bidenabar, eragin zuzeneko baitirudi argitaratzaileek behar adinako arreta jarri ez izanak. Hori uler genezake aipamen pare bat gogoan hartuz gero, bederen:

Les éditeurs de la *Grammaire cantabrique basque* du même auteur (Bagnères-de-Bigorre, 1900) n'ont pas tenu à reproduire exactement les accents du manuscrit «parce que, en labourdin, l'accent est à peu près sans utilité pratique» (Mitxelena 1958: 226, 23 oh.).

L'édition dont nous disposons est loin d'être parfaite, et il est probable que s'y cumulent des défauts résultant du caractère non achevé du manuscrit (abréviations, absences de séparation, phrases non finies, erreurs et négligences nombreuses) et d'autres provenant des conditions de la copie, puis de l'édition (ponctuation, ordre de certains paragraphes, et emploi incohérent de certains signes: accents ou apostrophes). Dans sa grammaire d'Urte n'évoque pas la question de l'accentuation (cf. Lafitte 1967) mais parle d'un usage curieux de l'apostrophe à la jonction des substantifs et adjectifs épithètes (...). Ces éléments semblent avoir été négligés dans l'édition, où l'usage de cette apostrophe n'est pas régulier. Et il en a été, de même pour l'accent dont Vinson n'a même pas tenu compte pour établir les errata (Oyharçabal 1989: 70. 13. oh.).

Bide berekoak dira Gramatikaren hitzaurreko zenbait aipamen:

Il n'a aucun système suivi de ponctuation, d'accent, de construction grammaticale (III)

Si Pierre d'Urte avait été constant dans ses erreurs, on aurait pu les corriger facilement, mais il n'est constant en rien, ni dans l'orthographe, ni dans la ponctuation, ni dans l'emploi des accents, ni dans aucun ordre ni méthode (IV)

Hiztegiko adibideak Urkizuk prestaturiko hiztegiaren berregituratik jasoak dira (Urkizu 1989-I). Hitz azentudunen multzo hori da abiaburua, hortaz, eta ez hiztegiko lekukotasun guzti-guztiak: ia hiru mila hitz eta ez hamar mila inguru (cf. Lakarra 1994a: 872). Esate baterako, *printzpaléna* sarreran hiztegiko *antiquissimus* aipatzen da. Hiztegiko sarreran, berriz, latinezko hitzak hiru adiera ditu: *printzpaléna*, *onéna* eta *çabarréna*. Azkeneko biak ez dira berregituran ageri, ordea. Hirutik bat bakarrik jaso da, beraz. Honek ez du esan nahi, hala ere, hiztegia erabili ez denik, berregiturako agerraldiak berresteko asmoz eten gabe alderatu baitira hiztegiokokin.

Azterbideak, noski, eragin ditu beste zenbait ezintasun-traba. Adibidez, berregitura eta hiztegiko sarrerak bat ez etortzea. Izan ere, berregiturako euskal sarrera eta lekukotasun batzuk ez baitituz aurkitu hiztegian legezkiekeen sarreretan. Konparazio batera, *apostoluéna* aldaera *apostolu* sarreran ageri da berregituran, eta hiztegiko *apostolicus* aipatzen da (II, 155). Bada, folio-zenbaki horretan *sanct Paulus* sarreran *Jondoni paülo apostoluä* bakarrik ageri da. Gainera, *apostolicus*, *a* sarreran (II, 174) emandako euskal ordaina ez dator bat berregituran eskaintakoarekin: *apostolicoä*, *apostoluéna*, dieresia bi bokal ondoan direnean diptongo ez direla adierazteko erabiltzen baitzuen (cf. Urkizu 1989-I: 97). Edo berregiturako *deus* sarreran eman den *deussétaco*: latinezko *ad omnia* sarrera aipatzen da (I, 127), baina ez da euskal hitz hori ageri orrialde horretan, ezta *ad* preposizioaren sarreretan ere. Edo berregiturako *bila(la)ri* sarrerako *billhari ernéa* (I, 377) adibidea. Hiztegiko folio-zenbakian *nimius risus affectator* sarreran *billhari erne* aipatzen da. Berregiturako *erne* sarreran, berriz, *ernea* (I, 118). Eta folio berean *actuarius*, *a* sarreran *ernéa* ageri da.

Hori dela eta, zerrendatik kanpo utzi dira zenbait lekukotasun —lehenbizikoa berregiturakoa, bigarrena hiztegikoa—: *arnóa* (*arnöa*), (*asma batss*) *labúrra* (*laburra*), *açháletic* (*açhaletic*), *eltçeac* (*eltçeác*), *errágnetaco* (*erragnetaco*), *garái* (*garay*), *edósquitçea* (*edosquitçea*), *erabillarácitçea* (*erabillaracitcea*); *erreguetçhóa* (*Erreguetçhoa*), *goibeltçea* (*goybeltçea*), *gorritçea* (*gorritçea*), *gustatçea* (*gustatçea*), *picaracitèa* (*picaracitcea*), *suprenitçea* (*suprenitçea*), *urratçea* (*urratçea*), *ussaintçea* (*ussaintçea*), *çillhatçea* (*çillhatcea* & *çillhatçea*), *çircuntçiatçea* (*Circuntçiatcea*).

Era berean, tileta duten adibideak bakarrik jaso dira, eta azentu-markarik ez duten adibideekiko harremana ez da zehaztu. Bi azentu-marka dituzten hitz urriak ere —*espécía*, *sequerétára*, *turnátçáillea* eta *currúnca belbárra* elkartua— ez dira gogoan hartu. Ezta azentua hitz elkartuaren lehenbiziko osagaian doanean ere (*errománia haçia*).

Bibliaren itzulpena jasotzeko Thomasen 1894ko argitaraldia erabili da: hiru mila eta seihun agerraldi inguru. Adizki jokatu azentudunak zerrendatik kanpo utzi dira, beste liburuetan ere jaso ez direlako. Horien erakusgarri gisara, Vinsonek libu-

ruaren bukaeran atondutako adizki zerrenda irakur liteke, baina gogoan hartuta marka guztiak ez zituela xehe-xehe jaso.

Lekukotasunak agertzeko moduaz ere komeni da ohartxoren bat egitea: aipatutako argitaraldian bokalen gainean hainbatetan jarritako puntu bakarra ez da hemen idatzi. Dieresia, hala ere, jasotzen saiatu naiz. Eta ez diet erreparatu grafia desberdinez idatzitako hitzen aldaerei: *anáiac & anájac*, *anáiac* modura idatzi dira.

1. Azentuaren kokagunea hitzoina da

Urteren azentu-eremua hitzoina da hiru liburuetan. Horixe da arau nagusia. Hala adierazten dute agerraldiek, bederen: Hiztegian hiru bat mila hitzetatik %97, Gramatikan ia seihun azentudunetatik %87, eta Biblian hiru mila eta seihun hitzetatik %88,4. Salbuespenen kopuruak, hortaz, ez dirudi handiegia: Hiztegian %3, Gramatikan %13 eta Biblian %11,6.

Dena den, azkeneko bi liburuotako datuek beste joera baten berri ere ematen dute: deklinabideko zenbait kasu-marka azentudun dira edo atzizkiaren aurreko silabara erakarri dute azentua. Hori dela eta altxatzen da salbuespenen kopurua; izan ere, Biblian bereziki, absolutiboaz gaineko beste zenbait kasu-marka Hiztegian baino ugariagoak direnez, atzizki azentudunen zein atzizkiaren aurreko silaba azentudunen maiztasuna ere nabarmen handiagoa da. Gramatikan, halaber, kasu-marka jakin batek, leku-genitiboak, eragiten du salbuespenen kopurua handitzea.

Hala ere, ez dirudi arau nagusia zalantzan jartzeko adinako kopurua, kontuan hartzen bada, gainera, ez direla emankortasun bereko joerak, ez dutela atzizki guztiek berdin jokatzeko eta badela alderik liburu batetik bestera. Esate baterako, adlatibo eta ablatibo pluralean badira aldaeren txandakatzek: *-etáric & -étaric* zein *-etára & -étara*. Edo kasu-markaren ondoko osagaiek ez dute azentuarekiko jokaera bera. Adibidez, artikulua zenbaitetan azentua aurreko silabara erakartzen du —*abrassóáren* H, *bitáçaren* B / *entretenimenduaréna* H, *Eternalaréna* B; *etborquiçunéco* H / *baratceçóá* G; *cotognéçco* H / *airezçóá* H (hala ere, *oilla belharrézçoa* H)—; besteetan, aitzitik, ez —*birur cantognetéçco* H, *carretetéçco* B zein *elburmenditáçoa* H, *adignetéçco* B; *çurézçco* B eta *gaulázçoa* B—. Ablatiboaren eta motibatiboaren aldaeretan ere ez da azentua silabaz aldatzen: *aitçignétic(an)* B, *çeruetáric(an)* B; *Aççerengánic* B, *Pharaonengánican* B; *amorreágátic* B, *beguiagátican* B.

Baina atzizkien artean badira azentudun izateko joera nabarmena dutenak:

- Destinatiboak: *-éntçat* (hogeia agerraldi), *-endáco* (behin): *arrotçaréntçat* B, *marigneléntçat* H, *arthaldeéntçat* B, *Isaquéntçat* B; *pharaonendáco* B.
- Motibatiboak: *-gátic(an)* (hamasei): *frogatçéagátic* B, *beguiagátican* B.
- Muga adlatiboak: *-rágno* (hogeita bi azentudun baina bi atono): *erhirágno* H, *arratserágno* B.
- Ablatibo biziduna: *-gánic(an)*, (hamasei agerraldi): *emazteágánic* B, *anajengánic* B, *enegánican* B.
- Adlatibo biziduna: *-gána* (hogeita bi azentudun baina atono bat): *andreagána* B, *Iossepengána* B.

Besteetan, ordea, kasu-marken joera ez da horren erabatekoa:

- Datibo singularra: *-ári* (bederatzi agerraldi azentudun, bat azentugabea): *guiçonári* B.
- Soziatiboa: *-árequign* (bederatzi) & *-aréquign* (bat) & *-aréquien* (bat) singularrean; besteetan *-équign* (hogeita bi azentudun, bederatzi azentugabe) & *-(r)équien* (bederatzi azentudun, bat azentugabe): *biltçarrárequign* B & *biltçarraréquign* H & *gorphutçaréquien* B, *khiratssdunéquign* B, *mehatçbuéquien* B.
- Jabego genitiboa: *-ären* singularrean (hogeita hiru azentudun, bost azentugabe), *-aréna* (lau agerraldi); *-en* atonoa pluralean (hogeita hamasei) eta *-éna* (hamahiru agerraldi): *gucurtiären* H, *itssassoären* B, *entretenimenduaréna* H, *Eternalaréna* B, *etcheéna* H, *guiçonéna* B, *Caignéna* B, *Iacobénean* B.
- Ablatiboa: *-étic(an)* edo hitzoinaren azken silaban darama azentua singularrean (hirurogei agerraldi azentudun, hogeita sei bestelako); *-etáric* (hamalau agerraldi) & *-étaric* (sei) pluralean: *bulbarrétic* H, *maitarassunétic* B, *lanétican* B, *uestétic* H, *bazterretáric* H, *harrietáric* B, *larretárican* B.
- Leku genitiboa: *-có(a)* (hogeita hiru agerraldi azentudun, batez ere G) edo azentua aurreko silabara erakarri du (bederatzi agerraldi, nahiz eta hamasei agerraldik azentua izan hitzoinan zegokien silaban); mugagabea eta pluralean *-(e)táco* (zazpi azentudun, bat azentugabea): *etçhecóa* G, *itssassóco* B, *egunécoä* B, *carretetáco* B, *bi sentssutácoa* H. Kasu-markaren aurretik beste atzizkiren bat baldin badao, azken honek hartzen du azentua: *-ráco*, *-etáracó*, *-ganáco*, *-requíco*, *-'zco* (baina G *-zco*) eta *-icáco* (baina *-icacóa* G): *çeruráco* H, *ezcontcetáracó* H, *printçeaganáco* H, *lemamiarequíco* B, *cotognézco* H, *çurézco* B, *gailázcoä* B, *suzcóa* G, *ezagnadaturicácoa* H, *elkharricácoäc* B, *baratçeticacóa* G.
- Adlatiboa: *-(e)ra* azentugabea da nagusi singularrean (*-éra* silababakarreko zentzuetan —*gagnéra* posposizio eta lokailua barne—); *-étara* (zortzi azentudun) & *-etára* (lau azentudun, azentugabe bakarria) besteetarako: *bibóçera* B, *lurréra* B, *galeretára* H & *bazterrétera* B.
- Inesiboa: *-éin* azentugabea kontsonantez bukatutakoetan nagusi (*-éin* silababakarrekoetan bakarrik), besteetan *-étan* (hamasei azentudun, hamaika azentugabe): *egúneän* B, *goiçéän* B, *beguiétan* H, *toqutetan* B.

Deklinabide atzizkiekin batera aztertu beharko lirateke konparazio alorreko *-ágo*, *-égi* eta *-éna* mailakatzailak: *ambiçiossoágoa* H, *puçbantágo* B (eta *labúrquiago* H); *pissuégui* B; *borthitçéna* B, *printçipaléna* H, *oborezquiénic* H. Hala ere, agerraldi urrien arabera ez dute erlazio bera kasu-marka guztiekin: *çabarrenären* B, *gazteenári* B eta *ttiipiéneän* B.

1.1. Silababakarrekoez

Silababakarrekoen joera ere aipagarria da, hein batean bederen, kasu-marka azentudunen kopuruarengatik. Beste sailetan deklinabide atzizkien artean ugariena absolutiboa denez, azentuaren tokia hitzoina da. Silababakarrekoetan, aitzitik, maiztasun handiagoa dute bestelakoek, arestian aipatu berri ditugun kasu-marken joere-

kin bat heldu baitira. Hala ere, sail honetan ere absolutiboan doazenak arau nagusia-rekin bat datoz.

Ikus ditzagun adibideak –letra lodian azentua hitzoinean dutenak, eta parentesi artean Bibliaren itzulpenean duten maiztasuna–:

báteän (6) & batéän (6) & baténtçat & batéquign (4) & batétara (4) & batetárican B	gagnéra (22) & gágnera (6) & gagnerácoac & gagnerácoric & gagnétic(an) (10) B & gagnétic H & gagneracóä G	látçac (belogui _) H lóä G, H lúrra (2) & lurréän (14) & Lurréän & Lurrérágnó & Lurrétic(an) (2) B & lurrétic H & lurreticacóä G & lurrezcóä H, G mignétan B
biétan (çazpi aldiz _) & bietáric B	goäyára (adlat. cf. <i>goai</i> H) B	non goác B noréna. B
bóça (2) B	goiçéän (6) & goiçétic (7) B	ógnac & ognétan (2) B
bortçétan B	handicacóä G & handicóä G	onéän & onaréntçat & onétican B
çégna (3) & çegnagátican (2) & çegnáren & çegnarengánic & çegnétan (2) & çegnetáric & cegnétaz (2) B	hangóä G hangoticacóä G	sognéän B
çhárra H	hátssa G	súba & súän (4) & suáréquien B & sucóä G & suticacóä G. & suzcóä G, H
çúra & çurézco B & çurezcóä G, H	háürrac & háürrénac (genit. pl.) & haurréntçat & háürréquign (2) B & haurrétic H	vráren & vréän & vrétican & vrétara & vrétaric B & urecóä G & ureticacóä G
çuretíacacóä G & çutazcóä G	hireticacóä G	
deüssétan B	hitçáren & hitçári B	
fignéän B	horcóä G & horticacóä G	
fúgna G	Ióac B	
fúntssa H	khárretan (su _) B	
gábaz & gaüázcoä & gaüéän & gabéän B	khéä B, H	
gagnéän (50) & gágneän (20) &	Lanétican (2) B	

2. Bisilabadunak

Bisilabadunen joera nagusia bat dator hiru liburuetan Hondarribiko ereduarekin: azentua hitzoinaren bigarren silaban joatea da araua, bai bokalez bai kontsonantez bukatutakoetan, eta horrekin batera bada hitz markatuen saila, azentua lehenbiziko silaban daramana. Era berean, azentua hitzoinetik kanpo duen hitz multzoa ere aipatu beharra dago: % 10 inguru Hiztegian eta % 15 inguru Gramatikan eta Biblian.

Azentua hitzoinean dutenei so eginez gero, txoil nabarmena da hasierako baieztapena: Hiztegian ia berrehun eta hirurogeita hamar adibideetatik %86ak jarraitzen du eredu. Are nabarmenagoa da Bibliaren itzulpenean: mila eta zazpiehun agerraldi ingurutik %93ak du azentua bigarren silaban. Gramatikan, lekukotasuna urriagoa izanagatik, ia ehun eta hirurogeita hamar adibide, %95a da horren araberakoa.

Oso gutxi dira hiru liburuetan errepikatzen diren hitzak, ereduaren arabeko hamar bat:

çuçéna B	(berbo) çuçéna H	çuçéna 'justice, droit', çhuchéna G
çuhúrric B egúna & egúnac & egúneän & egúnetic & egúnez B	çuhúrra H (inoçenten) egúna H	çuhúrra G egúna G
esnéa B gaçhtóä & gaçhtóäc & gaçhtóän B	esnéa H gaçhtóa H	esnéa G gaçhtóä G
gordéä & gordéac B	gordéa (izon.) H	gordéa (secretúä) G
labétan (pl.) B	labéco H	labéa G
ohéä B	ohéa H	ohéä G
suguéac B	suguéa H	suguéä G
vssóa B	ussóa H	ussóä G

2.1. Markatuak

Arestian adierazi denez, bisilabadunetan bada azentua lehenbiziko silaban daraman hitz mordoxka bat. Sail horretan bada txandakatzeren bat liburu batetik bestera, eta baita liburu beraren baitan ere, Bibliaren itzulpenean, bereziki. Eta ez da atzizkiak eragindako toki-aldaketa bakarrik: *béguia & béguiaç & begúiaç* (2) B; *gúçia* (2) & *gúçiaç* (3) & *guçtiaç* (5) & *guztiaç & guçtiric* B; *lekbúä* (2) & *lekbúä & lekbúän* (11) & *lekbúän* (7) & *lekbúra* (3) & *lekbúric* B.

Markatuen sail honetan atal ugariena izen mailegatu zahar eta berriek osatzen dute (markatuak letra lodiz, txandakatzea denean):

béloä B & belóa H cáillac B (cf. fra. caille ?)	flácoey (2) B & flacóä G & flacóa H	páeric H péna H & penétan B péyta H phálac H phéça (çillar) 2 B póbre H púnta G séda G sóbreä 'sobrio' H & sobréä G suértea H (?) tháça (sing.) B tháillu (gorphutç _) B & tháillu H théma (ostinaçionéä) G & théma H thómba H
çákhua & çákhuaç & çakhúäc (2) & çakhúän (4) & çákhuaän & çakhúën (2) & çakhúëtan (3) B & çákhua H & çakhúä G	gáltçac G gáüça & gäuçáric B grádua H hérra G (?) jáca (mahuncadúna) H khába G, H khéçha B, H leguéä & leguéac & légueäc (4) & leguéän B	
çápa H çélda H çhármac H çúnda 'sonda' H drétçhua H fálta (düën _) B	lóre B & loréä G lúmac H Mánua & manúä B márca & mérca H másta H méa H	

Beste adibideen artean aipagarria da euskal altxorreko zenbait izenondok osatuta-

ko multzokada: *bákhān* H, *béra* (umóä) G, *bérri* (_bat) & *berrü* B, *ḡbúria* (edosqui_) & *tḡbúria* & *ḡúria* H & *ḡbúriac* B, *ḡóroa* H, *ḡória* (hauts_) H, *ḡórrian* (Itssass_) B, *ḡtípia* & *tḡipiéneän* B, *bória* (camissol _) H, *lárria* H, *lóbiac* H, *lúçeä* & *Luçéän* B & *luçéä* G.

Gainerako adibideak ez dira sail bakarrean biltzeko modukoak. Badira posposizio modura erabilitakoak: *báithān* (bere_) B; *gábe* & *gábeä* (notharic_) & *gabéä* (probrecia,) G. Eta erro silababakarrekotik eratorriak: *ḡúec* (2) & *ḡúej* & *ḡüèn* (11) & *ḡüéna* & *ḡüéntḡat* (3) & *ḡúequign* (5) B & *ḡúec* H, *hóẏqui* H, *húḡssic* B, *khéḡssu* H. Baita izenak eta bestelako kategorietakoak ere:

<i>báño</i> B	<i>cúme</i> (asto_) &	<i>semébat</i> (3) & <i>seméä</i>
<i>bérac</i> & <i>beréä</i> &	<i>cúmeä</i> (asto_) &	(4) & <i>sémeä</i> (27)
<i>beréän</i> (9) &	<i>cuméac</i> (bestia _) B	& <i>seméac</i> (11) &
<i>béreän</i> (7) &	<i>ézcoa</i> 'cera' H &	<i>sémeac</i> (6) &
<i>berérat</i> & <i>berétḡat</i>	<i>ezcöä</i> G	<i>seméaren</i> (2) &
(3) B	<i>guérrian</i> H	<i>seméec</i> (2) &
<i>búrüa</i> (7) & <i>burüä</i> &	<i>hácia</i> H	<i>seméen</i> & <i>sémeey</i>
<i>burüac</i> & <i>burüän</i>	<i>hárat</i> H	& <i>semétḡat</i> B &
(2) & <i>burúragno</i> &	<i>hárbia</i> H	<i>seméä</i> G & <i>seméa</i> H
<i>burútḡat</i> (besta _) B	<i>hérra</i> G	<i>trésnac</i> B.
<i>ḡhólac</i> 'cabaña' H	<i>hórra</i> B	
<i>crícua</i> 'vencejo' H	<i>lékhora</i> H	
<i>cróḡhco</i> 'cabeza' H	<i>léma</i> H	
	<i>órgac</i> G & <i>orguétan</i>	
	B & <i>orgué tara</i> H	

3. Hirusilabadunak eta luzeagoak

3.1. Bokalez bukatuak

Abiaturutako hartu den hipotesian aurkeztu den moduan, hirusilabadunetan eta hitzoin luzeagoetan eskuinetik kontatu behar da. Azken silaba bokalez bukatua baldin bada, azentua azken aurreko silabak darama.

Horixe bera esan liteke Urteren idatziak irakurri ondoan, oro har. Izan ere, bi lekukotasun nagusietan hala da: Hiztegian azentua hitzoinetan duten mila eta zor-ziehungun bat adibideetatik %85ak betetzen du araua eta Biblian mila eta hirurehun agerraldi ingurutik %80ak. Gramatikan, aitzitik, ez da halakorik, berrehun eta berrogei adibideetatik %26ak bakarrik baitu azentua hitzoinaren azken aurreko silaban. Joera nagusia, hortaz, bestelakoa da: azentua hitzoinaren azken silaban joatea beti ere artikulua ondotik duela.

Egia esan, ez da erraza azken joera honen arrazoia zehaztea. Idazlearen erabileran txandakatzea edo sistemaren aldaketa gertatu zela pentsa liteke, baina horren aldeko datu aski ez dela iduri du. Beste bi liburuetako datuak ez baitira honekin parekatzeko modukoak: Hiztegian azentua azken silaban dutenak hitzoinetan daramatenen %13 inguruan dabilta, eta Biblian ez dira agerraldien %7ra iristen. Alderdi horretatik kopuru apalegiak bide dira aintzakotzat hartzeko.

Horren aurka, ordea, aipa litezke Gramatikako beste lekukotasunak. Gramatikan bertan kontsonantez bukatutako hirusilabadun ia guzti-guztiek azentua azkeneko

silaban eramateak joeraren axola uste baino handiagoa dela adieraz lezake. Edo, beste ikuspegi batetik, baliteke argitaratzeko unean behar adinako arreta jarri ez izana, edo nahita egindako bateratzea izatea, beharbada. Ez da ahanzi behar, bestalde, sarreran esandakoa, alegia, azentuaren alorrean ez dela fidagarritasun handiko argitalpena. Dena den, modu batera edo bestera, maiztasunari dagokionez, bederen, bigarren mailako lekukotasuna bide da.

Hitzen bilduma egiteko sail nagusian sartu dira azken silaban *-ia* duten berrogeita hamar hitz, gehienbat maileguak. Goranzko diptongo modura irakurri dira, besteak beste, hala eginez gero azentumolde nagusiarekin bat heldu direlako eta ebakera nagusia epentesirik gabekoa delako: *abstinéntzia* H, *académia* H, *acácia* H, *alegória* H, *gastéria* H, *injúria* H, *intelijéntzia* H, *liçéntzia* H, *noblécia* H, *panter animália* H, *çillbar rúbia* H, *sacristánia* H. Baina salbuespenen atalekoak dira *agónija*, *anatómija* eta *hidropísija*. Aurreko sailean sar litezke *-io* bukaera duten maileguak (*diccionário* H, *nessessário* H, *testimónioz* H) eta *bozcário* B. Beste kontu bat da *-quéria* atzizkiaren irakurketa: azken aurreko silaba baino lehenagoko salbuespenetan sar liteke eta horrela salbuespenon kopurua ugaritu atzizkiaren emankortasuna kontuan harturik —berrogeita hamar adibide inguru—. Edo goranzko diptongoaren ebakera aldeztu eta goiko maileguekin batera irakurri. Azken hau hobetsi da azentumolde nagusiarekin bat datorrelako eta epentesirik gabeko lekukotasunak soilik ageri direlako.

3.1.1. Azentua hitzoinaren azken silaban

Salbuespenen artean sail ugariena eta aipagarriena da. Horretarako, badira zenbait arrazoi:

1. Gramatikako hiztegiaren joera nagusia izatea, arestian aipatu den moduan. Ehun eta laurogeiren bat agerraldi ikus daitezke, esate baterako: *abendóä* (*abendóä* H), *aboztúä*, *aditúä* (*aditúä* B), *barátçéä* (*barátçea* & *barátçean* & *barátçetic* B), *beguiratçéä* (cf. *beguiratçeco* & *beguiratçera* B), *bekhatúä* (*bekhatúä* & *bekhatúan* B), *borondatéä*, *deibrúä*, *juiamendúä* (*juiamenduä* B), *itssassóä* (*itssássoä* B, *itssássoac* H), *miricúä* (*miricúac* B). Badira beste liburuetan ere joera honekin bat datozen agerraldi urriak: *abadéä* H, *abeçéä* H, *akhuillóä* H (*akhuillóä* G), *amorantéä* H, *auguréä* H, *cofessióä* H, *comentúä* H, *espantúä* H, *essorcismóä* H, *estimúä* H, *ignurríja* H, *intssentsoríóä* H, *mihisséä* H (*mihisséä* G), *munteróä* (aphez_) H, *pulumbióäc* (vr _) B.

2. Hitz elkarketaren bigarren osagaia bisilabaduna izanik, bere azentuaren tokia-ri, bigarren silabari, eustea. Laurogeita hamarren bat agerraldi dira holakoak, adibidez: *abricotondóä* H, *arbendolondóä* H, *çidrognondóä* H, *ericondóä* H, *mahatssondóan* B, *sagarondóä* H eta *arrosondóä* G, *udareondóä* G (cf. *ondóä* H); *hedetçbéän* B, H, *parlamentçhéä* H, *ussoetçbéä* H eta *hiricoetçbéä* G (cf. *etçbéä* B, *etçbéä* G). Horrek ez du esan nahi hirusilabadunen ohiko azentueraren araberako aldaerarik ez denik: *obrétçhea* H. Bada, era berean, elkarketan azentua bigarren silaban daramanik ere: *ikhassigabéä* H, *Jaincogabéä* H, *jaquingabéä* H, *lemamigabéej* B, *ondogabéä* H, *ossegugabéä* H, *umoregabéac* H (cf. *gábe* & *gábea* (notharic _) B).

3. Deklinabide-atzizkiek azentua hitzoinaren azken silabara erakartzea, Bibliako lekukotasunetan bereziki. Berrogeita hamarren bat agerraldi dira orotara: *çhimignóen* H, *naçionéen* B, *sumissionérequign* H, *haraguítican* B, *ikhustétic* B, *occidentétic* H (*ocçidén-*

tic B), *biribillcatçera* B, *ingurúan* H (*ingúruä* & *ingúruän* B), *demboráoçäc* B (*dembóra* & *dembóran* B), *miracuillúzcoa* B, H (*miracúilluac* B & *miracúilluz* B), *berduráric* B, *emaz-tétçat* B (*emázteä* B), *içatécotçat* B (*içáteän* & *içáteco* & *içátera* B).

4. Zenbait eratorpen atzizkiren aldaerak, bereziki Hiztegian. Nahiz eta ohikoa joera nagusiarekin bat etorri, bada bestelakorik. Adibidez, hogeitaz aditz izen eta partizipio: *gordetçea* H, *irestéa* H, *makhurtçea* H, *partitçea* H, *cortessiatúa* H, *preçiatúa* H. Edo atzizki ttikigarrien eremuan hogeita sei agerraldi azentudunak: *andretçhóa* H, *oybantçhóa* H, *carrossattóa* H, *ardignóa* H, *azcarçhcóa* H. Beste atzizki batzuetan ere hala gertatzen da: *biltçaillea* H, *perillosóa* H, *essortaçionéa* & *exhortaçióä* H, *descantssu-quiá* H, *bissitúa* H. Orekatuxeagoa da, ordea, *-tssu* atzizkiaren txandakatzea (hemezortzi agerraldi azentudun, hogeita zazpi azentugabe): *adartssúä* H, *çikbintssúa* H, *umoretssúa* H; *burútssua* H, *buztignótssua* H, *pietatétssua*.

3.1.2. Azentua azken aurreko silaba baino lehenago

Sail honetan azentuaren toki ohikoena eskuinetik hasita hirugarren silaba da. Hala ere, bada ezkerretik hasita bigarren silaba azentudunen bat —*arráçognalaria* H, *erréberentçia* H, *ingúralaria* H— eta lausilabadunak azken honen arabera azter badaitetzeke ere —*eçágutu* B, *eçágutça* H, *erréguelaz* H, *erréncura* B —, bestelakoa erakusten dute beste hainbat adibidek —*ahalcágarria* H, *arrobálaría* H—.

Aipagarria da *-qui* atzizkiak eratutako aditzondo multzokada (hamasei agerraldi): *absolútuqui* H, *çorátuqui* H, *fasticagárriqui* H, *moderátuqui* H. Adibide hauetan atzizkia erantsi aurretiko azentuari eutsi zaio. Maiztasun handia du, halaber, oinarriaren azentuari eutsi dion adibide batek: *arábera* B, H. Eta baita joera nagusiaren arabera hitzen eta atzizkien aldaerak ere: *agónija* H (*agónia* H), *miracuilluz* B, *trópela* B, *sarijócalekhua* H; *ahalcágarria* H, *airéztatua* H, *alúgura* H, *aldáquetan* H, *pentssáquetan* H, *errefignálaría* H, *difamátçaillea* H, *doillórquería* H, *billberáguillea* H, *deiteráguillea* H, *confussíonea* H.

Mailegu ale batzuetan bada jatorrizko azentua: *cártçela* B, *cóleran* B (*coléra* G), *óçhala* B. Azkenik, badira azentua hirugarren silaban dutela nagusitutako aldaerak eta hitzak:

áhaha (onom.) H	beréhala B, H	fortálica H
almánaca H	bozgorabéhera H,	gasnorrósquillac H
alnárbola H,	góra béhera H	gorrícara B
ibaiárbola H,	çaharraráçitcea H	haréapean B H
anatómija H	çhurícara H	hidropíssiija H
arbéndolac B	çitádelá H	horícara H
batbédera &	contçébitu 2 B	lehenbíçicoä B
batbéderac B	décembre G H	máguigntçhoa H
béçala B,	Edúardo G	
beharezbéçala H	estraordénarioa H	

Aurreko kopuru guztietatik kanpo utzi dira, noski, hiru liburuetan azentua hiztointetik at dutenak, kasu-marka azentudunen ehun agerraldi eskasak, alegia.

3.2. Kontsonantez bukatuak

Kontsonantez (eta diptongoz) bukatutako hirusilabadun eta luzeagoetan azentua hitzoinaren azken silaban doala esan liteke, kopuruari so eginez gero, behintzat. Baina aurreko sailetakoa joerak bezain azkarra ez denez, zenbait zehaztasun egitea komeni da.

Izan ere, Hiztegia joera nabarmen samarra izanagatik (azentua hitzoinean duten hirurehun eta hirurogeita hamar adibideen %73a), doi-doi biltzen baitu agerraldien erdia Biblian (ehun eta hogeitaz agerraldien %52a). Beste kontu bat da Gramatikan duen nagusitasun erabatekoa (hirurogeita bostetik %98a, *Estében* da salbuespen bakarra). Beharbada bokalez bukatutakoetan gertatzen denarekin lotu beharko litzateke. Alegia, liburu horren argitaratzeko moduak eragindako berdintzea ote den pentsa litekeela, beste argibiderik ezean.

Hiztegia arauarekin bat datozenen artean aipagarria da zenbait atzizki azentudunen eta hitz elkartuen bigarren osagai bisilabadunen maiztasun handia: *-dún* (berrogeita hamar adibide), *-belbár* (berrogeita zazpi), *-çágn* (hogeita lau) eta *-arrágn* (hogeita bi). Adibidez: *arraçogndúna*, *arantçebelbárna*, *çamaritçágnna*, *çurdarrágnna*.

Biblian joera nagusiaren araberrako agerraldietan ere gehienak atzizki azentudunen ondorio direla ere nabarmena da: *-(t)ár* (hamabost agerraldi), *-dún* (zortzi) eta *-tássún* aldaera (zazpi). Konparazio batera: *Ejiptuárrac & Ejiptuárrec & Ejiptuárren & Ejiptuárrej*, *çamaldúna & çamaldúnac & çamaldúnec & çamaldúnén*, *primutassúneän*.

3.2.1. Azentua hitzoinaren azken aurreko silaban

Hiztegia azentua azken aurreko silaban duten laurogeita hamabost adibideetatik azpimarratzekoa da *-tássun* atzizkiaren ugaritasuna (%82), honi esker handitu baita atalaren maiztasuna: *abiltássuna*, *azcartássuna*, *biçitássuna*. Gutxi dira, hortaz, beste adibideak: *anderáúena* (cf. *anderáúena* G), *batáilluna*, *betónica*, *corrócogna* (*ur ezti*), *emáguigna*, *erregálitça*, *etssáména*, *ibaiháritça*, *ihautéguna*, *ikbusquíçuna*, *udaquárterac*, *oyháritçunac*, *orhoitçápen* (cf. *orhoitçápena* & *orhoitçapéna* B, *orhoitçapéna* G), *placer bátela*, *suerpéliça*, *çhiçhtápurrac*.

Biblian azentua azken aurreko silaban dutenak ez dira %40ra iristen. Ez da *-tássun* aldaera eragile nabariena, zortzi agerraldi baditu ere —zazpi ditu *-tássun* aipatu berriak—, *-gárren* ordinalen atzizkiaren hamabost agerraldiak, baizik: *çabartássunez*, *bortçgárren(a)*, *hameçagárren*. Beste adibideetan bada txandakatzea liburuan bertan edo besteetan: *abérats* (cf. *aberátssa* H), *bibarámuna* (& *bibaramúneän* B, H & *bibaramúnetic* B), *deyhádar* & *deyhádarrá* (& *deyhádárra*), *Erréztun* (& *erreztúnac* (*urre*)), *esnédun*, *Hebréär* (& *hebreárrequign*), *hegástignac* & *hegástignej*, *hobérena* (& *hoberéneän* & *hoberénetic(an)*), *içhillican*, *orhoitçápena* (& *orhoitçapéna* & *orhoitçapéntçat*), *oróbat*. Hitzaren eskuinetik hasita azentua hirugarren silaban dutenak ez dira pareta besterik: *bizquitártean*, *Emásabela* (& *Emasabéla*).

Hirusilabadun eta luzeagoetan ere badira deklinabide-atzizki azentudunak: Biblian agerraldi guztien %14ra iristen diren arren, Hiztegia ez dira %2ra iristen.

Hortaz, eta sail honen azalpen nagusi modura, hasieran aipatu denez, nagusitatz

agertu den joera azkarregia ez izanagatik, ez dirudi bestelako proposamenik aldezteko adinako gairik badenik.

4. Ondorioak

Urteren lekukotasun ugaria aztertu ondoren, azentuaren joera nagusiaren berri emateko aski datu izan dugulakoan gaude. Beti ere, Hiztegiko gainontzeko lekukotasunak eskain dezakeena ahantzi gabe. Dena den, iduri luke batez ere deklinabide-atzizkien agerraldien osagarri izan daitekeela honen ekarria. Era berean, argitzeko dira Gramatikaren azentueraren arrazoiak hobeto azalduko lituzketen jakingarriak eta xehetasunak. Bibliaren itzulpeneko beste argitaraldiekin alderatzea ere eginkizun da, bestalde.

Hala eta guztiz ere, aztertutako liburuek lan-hipotesien balioa frogatuko lukete, ñabardurak ñabardura. Alegia, esan daiteke gaur egun Hondarribiko azentueran balio duten arau nagusiek ere balio dutela Urteren azentuera azaltzeko. Eta ez dirudi hutsaren hurrengo, kontuan hartzen bada, behintzat, ia hirurehun urteren aldeaz gainera, euskalki desberdinetan kokaturiko hizkerez ari garela, nahiz eta geografi eta histori kontuek hurbilarazi dituzten Hondarribia eta Donibane Lohizune.

Gramatikako hiztegiaren azentuera da, beharbada, korapilorik handiena, batez ere bokalez bukatutako hirusilabadun eta luzeagoen sailean. Izan ere, sail horren ugaritasunak eta, ondorioz, axolak, azalpen hobea eskatzen duen arren, ez dirudi azentu-sistemaren aldatzea edo txandakatzea aldezteko aski arrazoirik baden, eta, beraz, argitaratzeko unean azentuari behar adinako arreta eskaini ez izana beste irtenbiderik ez bide dago, argibide gehiagorik ez den bitartean, behintzat.

Hortaz, Hondarribiko sistematik hartutako lan-hipotesiak Urteren erabileran betetzen direla esan liteke, batetik bestera aldea izan arren:

1. Hitzoia da azentuaren eremua eta kokagunea. Kopuruek hala adierazi dute. Baina nabarmena da deklinabide-atzizki zenbaitek azentua erakartzeko joera dutela, atzizkia bera azentudun bihurtuz edo hitzoinaren azken silabara erakarriz, nahiz eta elkarren artean alderik ere baduten. Sail guztietan ikus daiteke joera, gainera, eta silababakarrekoetan du maiztasun handiena.
2. Bisilabadunetan bi sail bereiz daitezke: nagusiak ezkerretik kontatuta bigarren silaban darama azentua, eta markatuak, azentua lehenbiziko silaban daramana. Azken sail honetan atal ugariena maileguez osatzen dute.
3. Hirusilabadunak eta luzeagoak: Gramatikaren lekukotasuna gora-behera, bereizi egin behar dira bokalez eta kontsonantez bukatuak.

3.1. Bokalez bukatutakoen saila da ugariena, eta azentua eskuinetik kontatuta azken aurreko silabak darama. Salbuespen gehienek azentua hitzoinaren azken silaban daramate, Hondarribiko sisteman ez bezala.

3.2. Kontsonantez bukatutakoak gurxiago izateaz gain, joera nagusia apalago betetzen dute kopuruei dagokienez. Arrazoa zenbait atzizkiren jokaera da, azentua azken aurreko silaban baitaramate. Beste lekukotasunik ezean zilegi bide da maiztasunaren arabera hipotesia baliagarritzat jotzea.

Beraz, Hondarribiko azentuera eta Urte lapurtarraren azentu grafikoa tankera bereko sistemak direla esan liteke. Hori bai, aldeak alde, eta hitzen bildumaren alderatzetik atera daitezkeen ondorio xeheagoetara iritsi aurretik.

5. Bibliografia

- Hualde, J. I., 1994, "Euskal azentuen sailkapenaz eta historiaz", *Euskal Dialektologiako Kongresua*, 189-208, *ASJU*-ren gehigarriak, 28. zenb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , 1997, *Euskararen azentuerak*, *ASJU*-ren Gehigarriak, 42. zenb., Gipuzkoako Foru Aldundia-E.H.U., Donostia-Bilbo.
- & Sagarzazu, Tx., 1991, "Acentos del Bidasoa: Hondarribia", *ASJU* 25: 1, 139-152.
- Lafitte, P., 1967, "L'accentuation labourdine au XVIIe siècle selon l'*Etorkia* de Pierre d'Urte", *Gure Herria* XXXIX, 232-234.
- Lakarra, J. A., 1994a, "Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz", *ASJU* 28: 3, 871-884.
- , 1994b, "Euskal hiztegitzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia", *ASJU* 28: 3, 885-914.
- Mitxelena, K., 1957-1958, "A propos de l'accent basque", *BSL* LIII, 204-233. [Orain, *SHLV*, 220-239.]
- , 1972, "A note on old labourdin accentuation", *ASJU* VI, 110-120. [Orain, *PT*, 235-244.]
- , 1977, *Fonética Histórica Vasca*, 2. arg., osatua, *ASJU*-ren Gehigarriak, 4. zenb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia. Berrarg. 1985.
- Oyharçabal, B., 1989, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)", *ASJU* 28: 1, 59-73.
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia, 2 lib.
- Urte, P., 1896-1900 [1712], *Grammaire Cantabrique Basque*, W. Webster (arg.), Bulletin de la Société Ramond, Bagnères-de-Bigorre.